

NAĞİL MƏTNLƏRİNDƏ MEDİAL FORMULLARIN KOQNİTİV ŞƏRTLƏNDİRMƏSİ (SKRIPT VƏ XRONOTOP KORRELYASIYASI KONTEKSTİNDƏ)

Sevinc Mirzəyeva

Bakı Slavyan Universiteti, baş müəllim

Azərbaycan

h.nazli2002@gmail.com

Summary

COGNITIVE CONDITIONING OF MEDIA FORMULAS IN FAIRY TALE TEXTS (IN THE CONTEXT OF SCRIPT AND CHRONOTOPE CORRELATION)

The article talks about fairy-tale formulas that are widely used in fairy-tale texts. Among these formulas medial formulas takes a special place. Examples of using of the medial tale formula for the transition from one chronotope coordinate to another for the sake of script transition are reflected in the article.

Key words: folk tales, medial formula, chronotop, the script, cognitive conditioning.

Резюме

КОГНИТИВНАЯ ОБУСЛОВЛЕННОСТЬ МЕДИАФОРМУЛ В СКАЗОЧНЫХ ТЕКСТАХ (В КОНТЕКСТЕ СЦЕНАРИЯ И ХРОНОТОПНОЙ СООТНОШЕННОСТИ)

В статье говорится о сказочных формулах, которые широко используются в сказочных текстах. Среди этих формул особое место занимают медиальные формулы. В статье отражены примеры использования медиальной сказочной формулы перехода от одной координаты хронотопа к другой ради сценарного перехода.

Ключевые слова: народные сказки, медиальная формула, хронотоп, сценарий, когнитивная обусловленность.

Məlumdur ki, xalq nağılları özlüyündə xalqın linqvokulturoloji kod sistemini, etnomental yaddaşını dolğun şəkildə əks etdirirlər. Eləcə də, nağıllar universal təfəkkür modellərini arxaik kodlarını hiif edə bilir və onların vərbəlləşmiş relikv formalarını yaşadaraq güntümüzədək gətirib çıxara bilirlər. Bu mənada xalq nağılı mətnlərində yer alan inisial, medial və sonluq formullar maraqlı tədqiqat materialını təşkil edir. Özü də onlar dilçiliyin, ədəbiyyatşünaslığın, ümumiyyətlə, koqnitiv elmlər konqlaməratının ortaq maraq dairəsinə daxil ola bilirlər.

"Sehirli nağıl morfologiyası"nı və "nağılın tarixi köklərini" araşdırmış məşhur filoloq alim V.Y.Poppun araşdırmasından məlumdur ki, nağıl kompozisiyası qəhrəmanın məkən yerdəyişməsinə əsaslanır. [1, 69-142]. Yəni nağıl qəhrəmanın mütəyyən məkən koordinatlarından digər məkən koordinatlarına keçid etməsi nağıl mətnlərinin özəl formulları ilə reallaşan modellərdə, daşlaşmış ifadələrdə həllini tapa bilir. Bu mənada sehirli nağıllar xronotopunun universallığından danışmaq mümkündür. [2, 15-18]. Mifoloji və sehirli dünya mənəzəsinin vərbəlləşmə mexanizmlərini araşdırmaq dilçilərin qeyd etdiyi kimi, bu məqam özlüyündə mifik düşüncə tərzinin, ətraf ələmdən qəbul olunan informasiyanın strukturlaşmasında və koteqoriallasmasında arxaik modellərin universallığı ilə şərtlənir. Nağılları mifologiyadan və eləcə də məişət nağıllarını sehirli nağıllardan fərqləndirən əsas cəhətlərdən birinin məhz, zaman axarının mətn süjetinə uyğun şəkildə "tənzimləmə" bilməsi məqamı olduğu qeyd edilir. [3, 48-54]. Bu zaman günləri, illəri, hətta qərinə və əsrləri əhatə edən zaman kəsimindən digər zaman diliminə keçid "sürətləndirilmə" bilər: Nağıl dili yüyərək olar, nağılda illər, qərinələr bir daqiqədə gəlib keçər, adamlar bir daqiqədə böyürlər. [4]. Maraqlıdır ki, Azərbaycan nağıllarında bu qəbildən "sürətləndirici" formullar təkcə sehirli nağıllarda istifadə edilmişdir. Biz, "nağıl dili yüyərək olar" – tipli medial formullara məişət və sevgi nağıllarında da tez-tez təsadüf edirik ki, bu da, öz növbəsində o qanunauyğunluqla şərtlənir və nağılçı nağıl süjetinin izafi paralel süjet xətləri, əlavə məlumatlarla yüklənməməsi üçün xronotopik keçidə yol verir. Bu zaman mətn çərçivəsində skript gerçəkləşir. Nümunəyə diqqət edək: Nağıl dili yüyərək olar, amma iş yüyərək olmaz. İbrahim üç il yol getdi, mənzil keçdi, axırda gəlib gəl olan bağına çıxdı. Bu bağına yəni yəddi gün, yəddi gecə dolandı, içəri girməyə yol tapmadı. [5]. Mütəqayisə edək: Oğlanın adını dərviş dediyi kimi, Qəmər qoydular. Qəməri dayəyə tapşırıdılar. Nağıl dili yüyərək olar. Bir gün, beş gün, Qəmər gəlib səkkiz yaşa çatdı. Onu yaxşı mollaya tapşırıb məktəbə göndərdilər. [6]. Eyni xronotop mahiyyətli medial formulun birinci halda sehirli nağılda, ikinci halda isə sevgi nağılında istifadəsini izləyirik. Lakin əyani şəkildə gördüyü

kimi, onların arasında heç bir fərq təzahür tapmır. Hər iki halda biz, skript keçidinin gerçəkləşməsi namına, yəni bir xronotop koordinatlarından digərinə keçid namına medial nağıl formulundan istifadə olunduğunu müşahidə edirik.

Ədəbiyyat

1. Пропп В. Я. Морфология волшебной сказки. Исторические корни волшебной сказки. (Собрание трудов В. Я. Проппа.). - М.: Лабиринт, 1998. - С. 69-142.
2. Соловьёва Н. В. Реализация категории оппозиции в фольклорном дискурсе (на материале английского и русского языков): автореферат диссертации ... доктора филологических наук: 10.02.20 / Соловьёва Н.В./ Москва: ГОУ ВО МО Московский государственный областной университет], 2019, 46 с.
3. Соловьёва Н.В. Особенности пространственно-временной организации мифологической и сказочной картин мира // Филологические науки. Вопросы теории и практики Тамбов: Грамота, 2016. № 10(64): в 3-х ч. Ч. 3. С. 48-54. https://www.gramota.net/articles/issn_1997-2911_2016_10-3_13.pdf
4. "Tapdıq" nağılı <http://www.nagillar.az/article/a-197.html>
5. Yetim İbrahim və səvdəgar <http://www.nagillar.az/article/a-200.html>
6. "Şəms-Qəmər" nağılı <http://www.nagillar.az/article/a-196.html>

TÜRK VƏ QAQAUZ DİLLƏRİNDƏ GEYİMLƏ BAĞLI ETNOQRAFİZMLƏRİN LİNGVOKULTUROLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Aygül Mirzəyeva

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu, dissertant
Azərbaycan
Mirzeli89@mail.ru

Summary

LINGUOCULTURAL CHARACTERISTICS OF ETHNOGRAPHISM RELATED TO CLOTHES IN TURKISH AND GAGAZIAN LANGUAGES

The uniqueness of clothing culture distinguishes peoples from others. This is a manifestation of the diversity of the concept of clothing that exists in people's worldview. This worldview is formed by a system of values based on history and culture. In such clothes, the geographical environment, climatic conditions, religion, gender, and the type of business they are engaged in are reflected in such clothes. Since clothing is considered an element of material culture, clothing names also have linguacultural significance. While studying the linguistic and cultural characteristics of ethnographicisms related to clothing in Turkic and Gagauz languages, we determine the influence of other cultures on the culture of the Turkic and Gagauz peoples, and its manifestation in the lexical composition of the language.

Key words: language, culture, clothing, ethnography, vocabulary.

Резюме

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЭТНОГРАФИЗМА, СВЯЗАННОГО С ОДЕЖДОЙ, В ТУРЕЦКОМ И ГАГАЗСКОМ ЯЗЫКАХ

Уникальность культуры одежды отличает народы от других. В этом проявляется многообразие понятия одежды, существующее в мировоззрении людей. Это мировоззрение формируется системой ценностей, основанной на истории и культуре. В такой одежде отражаются географическая среда, климатические условия, религия, пол и вид бизнеса, которым они занимаются. Поскольку одежда считается элементом материальной культуры, названия одежды также имеют лингвокультурное значение. Изучая лингвокультурные особенности этнографизмов, связанных с одеждой в тюркских и гагаузских языках, мы определяем влияние других культур на культуру тюркских и гагаузских народов, его проявление в лексическом составе языка.

Ключевые слова: язык, культура, одежда, этнография, лексика.

Hər bir xalq öz dilinin ləksik fondunda, ilk növbədə, mədəniyyətinin, məişətinin özünəməxsus anlayışlarını mühafizə edib saxlayır. Çünki onun mövcudluğu, spesifikliyi məhz bu anlayışların varlığı